

**ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก : ความเป็นไปได้
ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร**
นันทิยา หุตานุวัตร¹, ปราณีดี งามเสน่ห์¹, มานัส ลอศิริกุล¹, เรวดี ชัยราช¹, สมชัย สวาสดิพันธ์¹, นพมาศ นามแดง¹,
เฉลียว บุญมัน¹, ประสิทธิ์ กาญจน¹, อุทัย อ้นพิมพ์¹, จินตามณี แสงกาญจนวณิช¹, สุวัฒน์ ชีระพงษ์ธนากร¹,
สังวาลย์ แก่นไผ่¹ และ นิชาวัฒน์ สวาสดิพันธ์¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ต้องการค้นหาคำตอบประการหนึ่งว่า ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจะมีศักยภาพเพียงใดในการเป็นอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน จึงได้ ใช้วิธีการวิจัยแบบสำรวจเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน จำนวน 119 ราย ใน จ.สุรินทร์ จ.ศรีสะเกษ จ.อุบลราชธานี จ.อำนาจเจริญ จ.ยโสธร และ จ.ร้อยเอ็ด งานวิจัยอยู่ในช่วงตุลาคม 2547-มีนาคม 2549 ผลการศึกษาพบว่า เกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก เป็นระบบเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยเหตุผล 5 ประการ ได้แก่ 1) ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 2) การลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือน 3) การลดรายจ่ายปัจจัยการผลิต 4) การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม 5) การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ของดิน และมีความสมดุลตามธรรมชาติระดับของเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนขึ้นกับความเข้มข้นของส่วนประกอบของเกษตรผสมผสาน 5 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย และใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต 2) การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด 3) การผลิตหลักชนิดอื่น ซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการ และตามศักยภาพพื้นที่ที่จะเป็นการสร้างรายได้แก่เกษตรกร 4) เกษตรกรต้องขยันเก็บผลผลิตแม้ไม่มากนักออกขายเป็นประจำ 5) เกษตรกรควรอาศัยอยู่ในฟาร์มเพื่อดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด

คำสำคัญ: เกษตรผสมผสาน, ข้าวหอมมะลิอินทรีย์, อาชีพทางเลือก, การแก้ไขปัญหาความยากจน

บทนำ

ในปี 2544 พบว่า มีจำนวนคนยากจนประมาณ 8.2 ล้านคน หรือหนึ่งในแปดของคนไทยเป็นคนจน จากปี 2544 สัดส่วนคนยากจนลดลงจากร้อยละ 15.6 เหลือร้อยละ 11.3 ในปี 2547 (สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545; 2550) และเมื่อพิจารณาอาชีพ ก็พบว่า ในจำนวนคนจนนั้น ร้อยละ 70 เป็นเกษตรกร เกษตรกรรมจึงยังเป็นอาชีพที่เปราะบางต่อภาวะความยากจน เพราะอาชีพเกษตรกรรมต้องเผชิญกับความเสี่ยงภัยธรรมชาติ การขึ้นลงของราคาผลผลิตเกษตร ปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้น เผชิญกับการเจ็บไข้ได้ป่วยจากการใช้สารเคมีในการผลิต ฯลฯ ในภาวะอย่างนี้ เกษตรกรมีอาชีพทางเลือกหรือไม่ ทางเลือกอย่างไร จึงจะทำให้

¹ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เกษตรกรหลักเสี่ยงความเสี่ยงเหล่านี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ และสามารถสร้างอาชีพเกษตรกรรมให้เป็นอาชีพที่มีความพออยู่พอกิน และมีความหวังที่จะหลุดพ้นจาก “วงจรความยากจน”

ไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกสินค้าอาหารที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก มีความเหมาะสมและศักยภาพที่จะเป็นแหล่งผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งความต้องการสินค้าเกษตรอินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศเพิ่มขึ้นร้อยละ 20 ต่อปี (กรมวิชาการเกษตร, 2546) ยุทธศาสตร์อาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์จึงนำไปปฏิบัติในจังหวัดต่างๆ ผลการวิจัยของ นันทิยา และณรงค์ (2547) พบว่า ระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่งไม่ใช่เป็นเพียงระบบการผลิตเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการหนึ่งของการรวมพลังของคนในชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต การพิจารณากระบวนการเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรยั่งยืนในแนวโน้มจึงเป็นแนวทางที่จะมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาคุณภาพชีวิต

นันทิยา และณรงค์ (2544) ยังพบว่า การสร้างโรงสีข้าวชุมชนชมรมรักษ์ธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรสมาชิกกลุ่มสามารถขายข้าวสารอินทรีย์ในราคาที่สูงขึ้น สอดคล้องกับข้อค้นพบของบุญจิต และคณะ (2546) ที่พบว่า ในปีการเพาะปลูก 2545/46 รายได้สุทธิต่อไร่ของการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ (2,882.37 บาท) สูงกว่าข้าวหอมมะลิทั่วไป (1,945.39 บาท) ถึง 936.98 บาท

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ ที่จะเป็อาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจน สำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง โดยมีคำถามหลัก 2 ประการ 1) การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ 2) ถ้าไม่ ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลัก จะเป็นอาชีพทางเลือกการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาคำถามแรกพบว่า การผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์มีผลดีต่อเกษตรกร โดยเกษตรกรเชื่อมั่นในอาชีพการเกษตรเพิ่มขึ้น มีผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่สูงขึ้น สภาพดินอุดมสมบูรณ์ขึ้น การผลิตพิถีพิถันโดยเฉพาะกระบวนการผลิตที่ต้องผ่านการรับรองมาตรฐานอินทรีย์ ต้นข้าวปรับตัวต่อฝนแล้งได้ดี มีต้นทุนเงินสดต่ำกว่าการผลิตข้าวหอมมะลิทั่วไป และมีรายได้สูงขึ้นเพราะได้รับราคาพิเศษและมีเปอร์เซ็นต์ข้าวต้นสูง แต่รายได้จากข้าวหอมมะลินทรีย์เพียงอย่างเดียวยังไม่อาจแก้ปัญหาความยากจนเชิงเศรษฐกิจ บทความนี้จะเสนอผลการศึกษาคำถามวิจัยข้อ 2 กล่าวคือ ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลินทรีย์เป็นพืชหลักจะมีศักยภาพเพียงใดในการเป็นอาชีพทางเลือก ในการแก้ไขปัญหาความยากจน

วิธีการศึกษา

ใช้วิธีการวิจัยแบบสำรวจเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ ในช่วง ตุลาคม 2547-มีนาคม 2549 โดยมีเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน จำนวน 119 ราย ใน จ.สุรินทร์ จ.ศรีสะเกษ จ.อุบลราชธานี จ.อำนาจเจริญ จ.ยโสธร และ จ.ร้อยเอ็ด ขั้นตอนประกอบด้วย 1) การศึกษาข้อมูล

จากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ 2) การสำรวจตามแบบสอบถาม/สัมภาษณ์ 3) การสัมภาษณ์เจาะลึก 4) การจัดสนทนากลุ่ม 5) การสังเกต ส่วนการวิเคราะห์ให้คำร้อยละ และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ตามกรอบคิดการวิจัย

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาชี้ว่า รายได้จากข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพียงพออย่างเดียวไม่พอที่จะช่วยให้เกษตรกรแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงเศรษฐกิจได้ เกษตรกรจึงควรมีทางเลือกเพิ่มในระบบการเกษตร เพื่อผลิตให้ได้พออยู่พอกิน และคงอาชีพการเกษตรไว้ ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจึงอาจเป็นคำตอบ โดยขึ้นอยู่กับเหตุผลที่จะบ่งชี้ถึงความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน และระดับของศักยภาพของอาชีพทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยากจน ดังผลการศึกษาต่อไปนี้

ความเป็นไปได้ของระบบเกษตรผสมผสาน ที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก ในการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจนของเกษตรกร

ผลการศึกษา พบว่า ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก (เรียกสั้นๆ ว่า เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน) จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน ด้วยเหตุผล 5 ประการ ดังนี้

1) ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก เกษตรกรกลุ่มศึกษาเกือบร้อยละ 100 เชื่อมั่นในการทำเกษตรผสมผสานที่มีข้าวอินทรีย์เป็นพืชหลัก เพราะมีงานในฟาร์มทำต่อเนื่อง มีอาหารปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน มีรายได้เป็นประจำ มีความรู้สึกสบายใจและพอใจที่ได้อยู่กับธรรมชาติ และยังมีใจวิถิการเกษตรลักษณะนี้เป็นวิถีชีวิต เพราะส่วนใหญ่เป็น “ผู้ตกผลึกทางความคิดและประสบการณ์” ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เอื้อต่อวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเองและความพอเพียง (ประณีต และสังวาลย์, 2549) เกษตรกรจึงมีเป้าหมายทางอาชีพที่จะพัฒนาฟาร์มให้เป็นเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เพื่อเป็นอาชีพที่มั่นคงยั่งยืน ดังจะเห็นได้ว่าครอบครัวเกษตรกรหลายรายอาศัยในฟาร์มเพื่อใช้เวลา และความใส่ใจกับแปลงเกษตรผสมผสานเพิ่มขึ้น ช่วงทศวรรษ 2530 ถึงทศวรรษ 2540 พบว่า ช่วงทศวรรษ 2530 มีเกษตรกรกลุ่มศึกษาทำเกษตรผสมผสานเพียง 25 ราย แต่ในช่วงทศวรรษ 2540 (2540-2547) มีเพิ่มขึ้นถึง 94 ราย คิดเป็นอัตราการเพิ่ม 3.8 เท่า ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนทั่วโลก (Humpert, 2000) ดังนั้น การประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสานได้สร้างความมั่นใจแก่เกษตรกร ซึ่งความมั่นใจต่ออาชีพนี้เป็นเหตุผลอันสำคัญต่อการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาความยากจน

2) การลดรายจ่ายด้านอาหารในครัวเรือน เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานร้อยละ 98, 90, 98 และ 97 มีสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผลไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่า และพืชผัก ในแปลงเกษตร

ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า ฟาร์มของเกษตรกรเกือบทั้งหมดของกลุ่มศึกษามีผลผลิตในฟาร์ม หลากหลาย และเมื่อศึกษารายละเอียดพบว่า สัตว์น้ำมีทั้งปลา กบ หอย ปู สัตว์เลี้ยงมีโค กระบือ สัตว์ปีก และสุกร ไม้ผลไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าจำพวกมะม่วง มะพร้าว กัลยวี มะนาว มะยม ฯลฯ ส่วนพืชผักมีทั้งผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจหลากชนิด เช่น ผักเม็ก ใบบัวบก คื่นช่าย ผักชี หอม พริก และผักบุ้ง เป็นต้น ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความหลากหลายของการผลิตและการบริโภคผลผลิตในฟาร์มของเกษตรกรกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

การผลิต	จำนวนเกษตรกรที่มีการผลิต หลากหลายในฟาร์ม (%)	จำนวนเกษตรกรที่บริโภค ผลผลิตในฟาร์ม (%)
สัตว์น้ำในฟาร์ม	98.3	87.3
สัตว์เลี้ยงในฟาร์ม	89.9	63.2
ไม้ผลไม้ยืนต้นและพันธุ์ไม้ป่าในฟาร์ม	98.3	90.5
พืชผักในฟาร์ม	97.5	96.7

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม-พฤษภาคม 2548

ส่วนการบริโภคผลผลิตในฟาร์ม พบว่า เกษตรกรจำนวนร้อยละ 96, 90 และ 87 บริโภค พืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ตามลำดับ แต่มีเพียงร้อยละ 63 ที่บริโภคสัตว์เลี้ยง แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมีอาหารในฟาร์มเพื่อการบริโภคในครัวเรือนโดยเฉพาะพืชผัก ผลไม้ และสัตว์น้ำ ส่วนสัตว์ เลี้ยงจะเลี้ยงไว้เพื่อขายเป็นรายได้มากกว่าการบริโภคในครัวเรือน การบริโภคผลผลิตในฟาร์มทำให้ ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารลดลง นอกจากนี้ ความต้องการบริโภคผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมี สังเคราะห์หัตถ์ค้ำและต้องการผลิตอาหารให้เพียงพอการบริโภคในครัวเรือนตลอดปี จึงเป็น แรงจูงใจที่เป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ ประกอบกับเหตุผลทางสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว ทำให้ เกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

3) การลดรายจ่ายด้านปัจจัยการผลิต การลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการผลิตที่สำคัญ พบว่า เกษตรกรลดหรือเลิกการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์และสารเคมีสังเคราะห์ปราบศัตรูพืช หันมาใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด พืชปุ๋ยสด และการไถกลบตอฟาง โดยใช้วัสดุและเมล็ดพันธุ์ถั่วพรางและ ถั่วพุ่มของตนเอง รวมทั้งใช้วัตถุดิบในแปลงของตน อาทิ สะเดา ตะไคร้หอม ชিং เศษผัก และผลไม้ สุก ทำน้ำหมักสูตรต่างๆ เพื่อปราบศัตรูพืชแทนสารเคมีสังเคราะห์

ต้นทุนค่าใช้จ่ายการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เทียบกับข้าวหอมมะลิทั่วไป พบว่า มี ค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสดเฉพาะปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ระหว่างข้าวหอมมะลิทั่วไป (210 บาท/ไร่) และข้าว หอมมะลิอินทรีย์ (23บาท/ไร่) ถึง 187 บาท/ไร่ หากเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศผลิตข้าวอินทรีย์ จะทำให้ลดการนำเข้าปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ได้เป็นอันมาก

สำหรับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับพันธุ์พืชและสัตว์ พบว่า ร้อยละ 43.4 ได้พันธุ์พืชและสัตว์จากการซื้อจากเอกชน หน่วยงานราชการ และเพื่อนบ้าน เมื่อพิจารณาการได้มาซึ่งพันธุ์แต่ละชนิดพบว่า เกษตรกรร้อยละ 44 และ 15 สามารถขยายพันธุ์พืชผักและไม้ผลตามลำดับ ส่วนพันธุ์สัตว์น้ำ เกษตรกรเลือกพันธุ์สัตว์น้ำที่สามารถขยายพันธุ์ตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ เกษตรกรซื้อพันธุ์สัตว์น้ำค่อนข้างน้อย แต่เกษตรกรจะซื้อพันธุ์สัตว์เลี้ยงมากที่สุด

4) การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานมีผลผลิตทั้งสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล และพืชผักในฟาร์ม ซึ่งเกษตรกรจำนวนร้อยละ 37, 57, 62 และ 54 มีรายได้เพิ่มจากการจำหน่ายสัตว์น้ำ สัตว์เลี้ยง ไม้ผล และพืชผัก ตามลำดับ โดยการปลูกพืชผักช่วยให้มีรายได้ประจำวัน การเลี้ยงปลา สุกร โค และกระบือ ให้รายได้เป็นครั้งคราว การปลูกไม้ผลให้รายได้เป็นฤดูกาล ไร่ก็ดี จำนวนเกษตรกรที่จำหน่ายผลผลิตจากฟาร์มยังไม่สูงนัก โดยเฉพาะการผลิตสัตว์น้ำ แสดงว่าการผลิตในแปลงเกษตรผสมผสานยังมีปริมาณไม่มากพอที่จะจำหน่ายได้ทุกราย แต่สามารถผลิตได้เพียงพอในการเป็นอาหารของครอบครัว

เมื่อพิจารณาแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปีของเกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสาน ทั้ง 6 จังหวัด พบว่า สัดส่วนรายได้จากข้าวหอมมะลิมีถึงร้อยละ 49 ของรายได้ที่เป็นเงินสดทั้งหมดต่อปี ในขณะที่รายได้จากผลผลิตเกษตรอื่นๆ มีร้อยละ 27 แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานยังมีรายได้หลักจากเกษตรกรรมรวมถึงร้อยละ 76 ในขณะที่รายได้จากการรับจ้างมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.6 เท่านั้น รวมทั้งสัดส่วนรายได้จากผู้อื่นให้เช่นบุตรมีเพียงร้อยละ 6.7 ดังนั้นอาจสรุปเป็นเบื้องต้นได้ว่า เกษตรกรผู้ทำเกษตรผสมผสานโดยมีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลัก มีรายได้จากเกษตรกรรมโดยไม่ต้องพึ่งรายได้จากการทำงานรับจ้าง และการได้รับเงินจากบุตรหลาน ดังตารางที่ 2

5) การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนา และแปลงการผลิตผสมผสานที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าทรัพย์สิน การทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานเกิดขึ้นได้หลายลักษณะ บางรายอาจเกิดจากการทดลองการฟื้นฟูสภาพดินด้วยปุ๋ยอินทรีย์เพื่อผลิตข้าวอินทรีย์ บางรายขุดบ่อเลี้ยงปลาและใช้น้ำในการปลูกพืชผักสวนครัว และอื่นๆ อีกหลายรูปแบบ ซึ่งการก่อตัวเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกร 119 ราย ใน 6 จังหวัด ชี้ให้เห็นว่า เป็นการเรียนรู้จากวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ต้องการพัฒนารูปแบบการผลิตของตนให้เป็นอาชีพที่พออยู่พอกิน อยู่รอดได้ และมีความมั่นคงพอสมควร นับเป็นการออมทรัพย์สินที่มีมูลค่าต่อเกษตรกร ซึ่งจำแนกการออมทรัพย์สินได้ 3 ลักษณะ คือ

5.1) การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนาที่มีความสมดุลตามธรรมชาติ นับเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่า เป็นต้นทุนการผลิต และเป็นรากฐานของระบบเกษตรกรรม ซึ่งทำให้เกษตรกร

อินทรีย์ผสมผสานเป็นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Resource and Environmental Capital) ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคความยากจนของเกษตรกร

5.2) การผลิตผสมผสานที่อุดมสมบูรณ์นับตั้งแต่การมีน้ำเลี้ยงปลาและใช้น้ำในการปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ประเภทโค กระบือ เป็ดไก่ สุกร และการปลูกทั้งไม้ผลและไม่ยืนต้นก่อให้เกิดแหล่งอาหารของครอบครัว แหล่งปัจจัยการผลิตในฟาร์ม แหล่งรายได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือการเป็นแหล่งสร้างสุขทางจิตใจกับธรรมชาติ และเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิตยามแก่เฒ่า (นันทิยา และณรงค์, 2549) ดังนั้น แปลงเกษตรผสมผสานจึงเป็นการออกแบบหนึ่งที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงเป็นทุนกายภาพ(Physical Capital)ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคความยากจน

5.3) ความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์ การอบรมที่เป็นทรัพย์สินที่สำคัญไม่ด้อยกว่าตัวเงินคือทรัพย์สินทางปัญญา ซึ่งเป็นการสะสมความรู้จากประสบการณ์ทั้งทางเทคนิคการผลิตและการตลาด ทั้งการดำเนินชีวิตที่นำพาครอบครัวให้อยู่รอด ตลอดจนรวมถึงการสืบทอดให้แก่บุตรหลานของตน ดังกรณีนายหนู ขจัดโรคา ที่เชื่อว่าความรู้ของตนเป็นการอบรมทางปัญญา และสามารถถ่ายทอดความรู้แก่นายรุ่งโรจน์ ขจัดโรคา บุตรชาย ซึ่งปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มเกษตรกรธรรมชาติ ต.ทมอ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ (มานัส และประสิทธิ์, 2549) นอกจากนี้ เกษตรกรยังให้ความเห็นว่า ยังขวนขวายหาความรู้และค้นหาทดลองสิ่งใหม่ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้กับตนเอง ดังนั้น ความรู้ที่สะสมจากประสบการณ์จึงเป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) ของอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพแก้ไขปัญหาคความยากจนของเกษตรกร

ตารางที่ 2 สัดส่วนแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดต่อปี ของเกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ผสมผสานกลุ่มศึกษา 6 จังหวัด

รายได้	สัดส่วนของแหล่งรายได้ของเกษตรกร
จากการขายข้าวหอมมะลิ	49.0
จากเกษตรอื่นๆ	27.1
จากการรับจ้าง	4.6
จากการทำของขาย	9.1
จากผู้อื่นให้	6.7
จากแหล่งอื่นๆ	3.5

ที่มา: จากการสำรวจระหว่างเดือนมกราคม – พฤษภาคม 2548

ระดับการเป็นอาชีพทางเลือก ที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจนของเกษตรกร

แม้ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิเป็นพืชหลัก จะมีความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน แต่จะมีศักยภาพการแก้ไขปัญหาคความยากจน

ในระดับใดนั้น ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เพราะบ่อยครั้งที่งานวิจัยหรือประสบการณ์ของผู้นำเกษตรกรมักระบุว่า ระบบเกษตรผสมผสาน/เกษตรกรรมยั่งยืน/เกษตรอินทรีย์เป็นทางรอด/ทางออก/ทางเลือกของเกษตรกร แต่คำถามถึงขนาด จำนวน ความเข้มข้น ระดับ เหล่านี้ ยังคลุมเครือ งานวิจัยนี้มีเพียงคำตอบบางส่วนว่า ระบบเกษตรอินทรีย์ผสมผสานต้องมีความเข้มข้น 5 ประการ จึงจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน ดังนี้

1) การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย แปลงเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะต้องมีการจัดการให้เกิดการผสมผสานของความหลากหลาย โดยการใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Chang (1987) ที่เสนอว่า วัตถุประสงค์หลักของการทำเกษตรผสมผสานก็เพื่อ ใช้ศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพเต็มที่และสูงสุด ดังนั้น ลักษณะความหลากหลายและเกื้อกูลของระบบเกษตรนั้น จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับของศักยภาพการเป็นอาชีพทางเลือกที่น่าสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน

2) การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด ความเป็นอาชีพทางเลือกที่แก้ไขปัญหาความยากจนจะมีศักยภาพสูงขึ้น ตามระดับการพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเอง ถ้าเกษตรกรสามารถนำผลผลิต หรือผลพลอยได้จากการผลิต อย่างหนึ่งไปเป็นประโยชน์กับการผลิตหนึ่ง ก็จะมีโอกาสลดต้นทุนการผลิตมากขึ้น แต่ถ้าการผลิตในฟาร์มยังต้องอาศัยปัจจัยการผลิตด้วยการซื้อจากภายนอก ความเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนจะลดลง

3) การผลิตชนิดอื่นซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการ ในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานของเกษตรกรกลุ่มศึกษา พบว่า นอกจากข้าวแล้ว การผลิตหลักชนิดอื่น ได้แก่ พืชผัก ไม้ผล ปลูก ถั่วลิสง หรือพืชหลังนาอื่นๆ การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องโดยเฉพาะโค ซึ่งเกษตรกรสามารถทำการผลิตเป็นรายได้เพราะเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการ ดังกรณี จ.ศรีสะเกษ พบว่า เกษตรกรบารายเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเป็นการผลิตหลักของฟาร์มเกษตรผสมผสาน โดยการจัดการที่ใช้ต้นทุนต่ำ มีไม้ผลเป็นกิจกรรมรอง ส่วนการปลูกข้าวใช้พื้นที่นาเพียงสองไร่เศษเพราะผลิตเพื่อการบริโภค บางรายทำสวนไม้ผลเป็นหลักควบคู่กับการเลี้ยงจิ้งหรีด ซึ่งใช้พื้นที่น้อยแต่ให้ผลตอบแทนที่ดี และตลาดต้องการสูง (เรวัตติ และจินตามณี, 2549) กรณี จ.อุบลราชธานี พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่สามารถผลิตพืชผักเศรษฐกิจและผักพื้นบ้านจำหน่ายได้มาก (สุวิวัฒน์ และนพมาศ, 2549) จ.อำนาจเจริญ เห็นว่า การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องพวกโคร่วมกับการปลูกข้าว จะมีความเหมาะสมในการทำฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน (สมชัย และณิชาวัฒน์, 2549) หรือ จ.ยโสธร เห็นว่า เกษตรกรควรทำการผลิตให้ผลตอบแทนระยะสั้นภายใน 1 ปี ระยะกลาง 1-3 ปี และระยะยาว 3 ปีขึ้นไป (เฉลียว และอุทัย, 2549)

ดังนั้น การผลิตในฟาร์มเกษตรอินทรีย์ผสมผสานจึงควรมีการผลิตอื่นๆ ตามศักยภาพของพื้นที่ของเกษตรกร และเป็นสิ่งที่ตลาดต้องการ ซึ่งจะเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงการเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจน

4) การเก็บผลผลิตออกขายเป็นรายได้ เกษตรอินทรีย์ผสมผสานจะให้ผลผลิตบางประเภทไม่มากนัก เพราะการผลิต จะไม่เป็นแบบการผลิตจำนวนมาก เกษตรกรจึงต้องเก็บผลผลิตออกขายมากบ้างน้อยบ้างในชุมชน และฟาร์มที่อยู่ใกล้ตลาดจะมีความได้เปรียบกว่าฟาร์มที่อยู่ไกลตลาด บางครั้งในชุมชนอาจจะรองรับผลผลิตไม่ได้ทั้งหมด เกษตรกรต้องทำผลผลิตมาขายที่ตลาดระดับอำเภอซึ่งยังเป็นตลาดท้องถิ่นที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงได้ (Hollander, 1984)

การเก็บผลผลิตออกขายหรือมีแหล่งขายผลผลิตอินทรีย์ จึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของอาชีพทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหาความยากจน ดังกรณีของตลาดนัดสีเขียวทุกวันเสาร์ของเกษตรกรกลุ่มศึกษา จ.สุรินทร์ ทำให้เกษตรกรสามารถนำผลผลิตที่มีจำนวนไม่มากออกจำหน่ายได้ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เป็นประจำทุกสัปดาห์

5) ความเอาใจใส่ปักหลักในการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน ประการสุดท้ายที่บ่งชี้ถึงระดับศักยภาพของการแก้ไขปัญหาความยากจน ของเกษตรอินทรีย์ผสมผสานคือ การเอาใจใส่ปักหลักในการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน จากการศึกษาพบว่า ถ้าเกษตรกรอาศัยในฟาร์มจะมีโอกาสสูงในการดูแลเอาใจใส่ฟาร์มอย่างใกล้ชิด รวมถึงทั้งการกินการอยู่และการเก็บผลผลิตขายเป็นรายได้จะเป็นไปได้มาก การออกนอกฟาร์มบ่อยหรือไปนานๆ จะทำให้ฟาร์มไม่มีผลผลิต (Productivity) เท่าที่ควร

สรุป

เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เป็นระบบเกษตรกรรมที่มีการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นรายได้หลักและเป็นสินค้าที่สามารถส่งออกต่างประเทศได้ ในขณะที่ความหลากหลายของเกษตรผสมผสานมุ่งการกินการอยู่ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรจึงควรผสมผสานการผลิตทั้งสองระบบนี้ให้เป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพการแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยเหตุผล 5 ประการ ได้แก่ 1) ความมั่นใจในการประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน 2) การลดรายจ่ายค่าอาหารในครัวเรือน 3) การลดรายจ่ายปัจจัยการผลิต 4) การเพิ่มรายได้จากฟาร์ม 5) การฟื้นฟูระบบนิเวศแปลงนาให้มีความอุดมสมบูรณ์ของดินและมีความสมดุลตามธรรมชาติ เป็นการสร้างทรัพย์สินที่เป็นทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Resource and Environmental Capital) ส่วนการสร้างแปลงเกษตรผสมผสานให้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นเสมือนทุนกายภาพ (Physical Capital) และความรู้อันที่สะสมจากประสบการณ์เป็นการออมที่มีมูลค่าเป็นต้นทุนมนุษย์ (Human Capital)

ผลการศึกษานี้พบว่า แม้ระบบเกษตรผสมผสานที่มีข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นพืชหลักจะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขความยากจน แต่จะมีศักยภาพระดับใดนั้นขึ้นกับความเข้มข้นของส่วนประกอบของเกษตรผสมผสาน 5 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างระบบเกษตรที่มีลักษณะผสมผสานและหลากหลาย และใช้ประโยชน์หรือเกื้อกูลกันของการผลิต 2) การพึ่งพาปัจจัยการผลิตในฟาร์มของตนเองมากที่สุด 3) การผลิตหลักชนิดอื่นซึ่งเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการและตามศักยภาพพื้นที่ที่จะเป็นการสร้างรายได้แก่เกษตรกร ซึ่งพบว่า นอกจากข้าว การผลิตที่จะเป็นหลักได้แก่ พืชผักสวนครัว ไม้ผล โค ปลา ถั่วลิสง ซึ่งเกษตรกรสามารถผลิตเป็นรายได้เพราะเป็นผลผลิตที่ตลาดต้องการ 4) การนำผลผลิตออกขาย เกษตรกรต้องขยันเก็บผลผลิตแม้มีไม่มากนักออกขายเป็นประจำ โดยอาจจะขายในตลาดชุมชนหรือขายตลาดนอกชุมชน ถ้าเกษตรกรมีการรวมกลุ่มกลุ่มจะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากฟาร์มของสมาชิกให้มีจำนวนมากเพียงพอที่จะจัดการผลผลิตสู่ตลาด 5) การเอาใจใส่ปกหนักการทำอาชีพเกษตรอินทรีย์ผสมผสาน เกษตรกรควรอาศัยอยู่ในฟาร์มจะมีโอกาสสูงในการพัฒนาและดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด รวมทั้งการกินการอยู่และการเก็บผลผลิตขายเป็นรายได้จะเป็นไปได้มาก

เอกสารอ้างอิง

กรมวิชาการเกษตร. 2546. เกษตรอินทรีย์. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา

http://www.doa.go.th/learning/organic/crop_product.html.

นันทยา หุตานูวัตร และ ณรงค์ หุตานูวัตร. 2544. บทพิสูจน์ภูมิปัญญา ชาวนาแห่งกุดชุม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.

นันทยา หุตานูวัตร และ ณรงค์ หุตานูวัตร. 2547. เกษตรกรรมยั่งยืน: กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).

นันทยา หุตานูวัตร และ ณรงค์ หุตานูวัตร. 2549. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน: การผลิตในฐานะสังคมวัฒนธรรมและทรัพยากร. วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม) 27(2): 278-293.

บุญจิต ฐิตาภิวฒนกุล สมพร อิศวิลานนท์ และเอื้อ สิริจินดา. 2546. การพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อการส่งออกของไทยในตลาดสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกา. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจศาสตร์ประยุกต์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา www.nesdb.go.th.

สำนักงานคณะกรรมการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2550. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา www.nesdb.go.th.

เฉลียว บุญมัน และ อุทัย อ้นพิมพ์. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่าง: กรณีจังหวัดยโสธร. รายงานการวิจัย. อุบลราชธานี: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

- ปราณีต งามเสน่ห์ และ สังกวาลย์ แก่นโล. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง: กรณีจังหวัดร้อยเอ็ด. คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- มานัส ลอศิริกุล และ ประสิทธิ์ กาญจนนา. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง: กรณีจังหวัดสุรินทร์. รายงานการวิจัย. อุบลราชธานี: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- เรวัตี ชัยราช และ จินตมณี แสงกาญจนวณิช. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง: กรณีจังหวัดศรีสะเกษ. รายงานการวิจัย. อุบลราชธานี: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- สมชัย สวาสดิพันธ์ และ นิชาภรณ์ สวาสดิพันธ์. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง: กรณีจังหวัดอำนาจเจริญ. รายงานการวิจัย. อุบลราชธานี: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- สุวัฒน์ ธีระพงษ์ธนกร และ นพมาศ นามแดง. 2549. ความเป็นไปได้ของการผลิตข้าวหอมมะลิในระบบเกษตรอินทรีย์ที่จะเป็นอาชีพทางเลือกที่มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง: กรณีจังหวัดอุบลราชธานี. รายงานการวิจัย. อุบลราชธานี: คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- Chang, F.F.1987. Economics of Integrated Farming Systems. Dissertation. University of Hawaii.
- Hollander, H. 1984. Developing more local markets for farmers: the southern Alleghenies story. In Sustainable Agriculture and Integrated Farming Systems . edited by Thomas C. Edens, Cynthia Fridgen, and Susan L. Battenfield. Michigan State University. pp 76-83.
- Humpert, C.P. 2000. New trends in sustainable farming build compost use. BioCycle 41(7): 30-33.

